

Zvířecí determinativy v čínském písmu

David Uher

Zvířata jsou nesmírně rozmanitá a rozmanitě jsou i způsoby, jimiž se odrazila v kultuře. Také při legendárním zrodu čínského písma hraje svět zvířat významnou roli. Hovoří se o tom, že písmo vytvořil bůh Cang Jie, jsa inspirován otisky ptačích spárů a tlap šelem. Pokud bychom popustili uzdu fantazii a připustili, že bájný Cang Jie něco vytvořil, pak nezobrazoval konkrétní předměty, ale jejich druhovou příslušnost. Takový záznam doplnil zněním a získal jednoduché znaky anebo prvky, které mohl dále kombinovat do složitějších, odvozených znaků. V nejstarší verzi čínského písma, kterou známe a která prošla dlouhou genezí, už převažuje fonologický princip: většina znaků se skládá z determinativu, tedy významového prvku, a z fonologického prvku, zastupujícího výslovnost. Následující text se zabývá původní etymologií znaků, které nesou význam rozličných zvířat.

Dynastie Han 漢 (206 př. n. l. – 220 n. l.) je jedním z nejvýznamnějších období čínské historie. Za více než čtyři sta let jejího panování obohatila Čína světovou kulturu o řadu vynikajících vědců, filozofů, spisovatelů, historiků atd. Dynastie rovněž vytvořila základnu, na níž pevně stojí čínská tradiční věda, filozofie, literatura, historiografie a další vědní obory. Stala se tak jedním z nejvýznamnějších zdrojů dalšího úspěšného rozvoje čínské, asijské a světové kultury. Vláda dynastie Han je také jedním z nejvýznamnějších období v dějinách čínské lingvistiky. V předhanské době sice také nacházíme zárodky pozdějších jazykovědných badání, v této době však ještě nejsou doloženy jazykovědné monografie, a tedy ani jejich autoři, i když z filozofických spisů je již zájem o jazyk a jazykovědnou problematiku patrný.

Nabízí se jistě otázka, proč právě v tomto období dochází ke vzniku čínské lingvistiky. Hlavní důvod tkví podle našeho názoru v tom, že v jazyce a písmu té doby došlo k významným posunům a změnám.¹ Již lidé období Zhan Guo 戰國, Válčících států (403–221 př.

n. l.), nebyli s to zcela rozumět významu starým textů.² Za Hanů tyto texty navíc nebyly zaznamenávány předhanským *da zhuan* 大篆, větším, a *xiao zhuan* 小篆, menším písmem, ale tehdy již běžně rozšířeným *li shu* 隸書, úřednickým písmem. Přitom právě s rostoucím významem pěti kanonických knih rostla i potřeba tyto spisy vykládat. V těchto výkladech a komentářích tkví rovněž základy tradiční čínské lingvistiky. V neposlední řadě vlády dynastií Qin 秦 (221–206 př. n. l.) i Han přikládaly studiu, a tedy i výuce písma veliký důraz:³ výuka jazyka je bezpochyby rovněž nedílnou součástí jazykovědného badání.

Za Hanů dosáhla čínská lingvistika řady pozoruhodných úspěchů, a to především na poli *xungixue* 訓詁學, historické lexikografie, a *wenzixue* 文字學, gramatologie.⁴ Předhanské období bylo dobou vzniku a formování historické lexikografie. Za Hanů pak historická lexikografie objektivně doznala stěží přehlédnutelného vývoje. Vzniklo několik významných děl, z nichž některá se dochovala do současnosti. Jsou to především *Er Ya* 爾雅 (*Pravý vzor*), první dochovaný tezaurus, první výkladový slovník v dějinách čínské lingvistiky, *Fang Yan* 方言 (*Místní slova*), základní dílo čínské dialektologie, a *Shi Ming* 釋名 (*Výklad jmen*), první příručka o původu čínských slov. Dílem podobně zásadního významu je v čínské gramatologii *Shuo Wen Wen Jie Zi* 說文解字 (*Výklad základních a rozbor struktury odvozených znaků*, dále jen *Výklad*). Pro tento náš příspěvek je význam právě tohoto spisu stěžejní: výzkumné metody a postupy v něm uplatněné se totiž staly základem nejen celé tradiční čínské gramatologie, ale i moderní čínské lingvistika na

¹ Podrobněji viz UHER, David: „Gu Yindu, gu Xila yu Zhongguo gudai yuyanxue bijiao“ 古印度、古希臘与中国古代语言学比较 [Srovnání starověké lingvistiky staré Indie, Řecka a Číny] In *Gu Hanyu Yanjiu* «古汉语研究» [Výzkum klasické čínštiny] 2000, 2, s. 19–23.

² Zde máme především na mysli pozdějších *wu jing* 五經 pět kanonických knih: *Yi Jing* 易經 (*Knihu proměn*), *Shi Jing* 詩經 (*Knihu písní*), *Shu Jing* 書經 (*Knihu dokumentů*), *Li Ji* 禮記 (*Záznamy obřadů*) a *Chunqiu* 春秋 (*Letopisy*).

³ Podrobněji viz UHER 2005.

⁴ Gramatologie je lingvistická disciplína zabývající se písmem. Pojem je odvozen od řeckého slova γραμμα – písmeno.

něj v mnoha ohledech navazuje. Terminologie *Výkladu* je naprosto zásadní a definice a exemplifikace pojmů *liu shu* 六書 (šest kategorií znaků), 540 *bushou* 部首 (determinativů) a vnímání diachronie vývoje grafiky čínského znakového písma řadí toto dílo mezi nejvýznamnější prameny k dějinám čínského jazyka, který v mnoha ohledech nebyl dodnes překonán.

Autorem *Výkladu* je hanský lingvista, polyhistor a „otec“ tradiční čínské gramatologie Xu Shen 許慎 (?54–?125).⁵ Pocházel z dnešního Henanu a studoval v tehdejší hlavním městě Luoyangu. Zastával úřady v hlavním městě i mimo něj, a proto měl přístup do císařských knihoven. Jeho úkolem byla rovněž výuka mladých dvořanů. *Výklad*, jehož rukopis dokončil v roce 100, je proto třeba chápat i jako učebnici čínského písma. Roku 121 vyslal Xu Shen svého syna, aby dílo podle tehdejší praxe předložil císaři. *Výklad* se tak stal první gramatologickou studií v dějinách čínské lingvistiky. Kniha jako taková má celkem patnáct svazků. Poslední svazek je označován jako „Xu“ 叙 („Doslov“). Celkem je ve *Výkladu* analyzováno 9353 znaků a 1163 jejich variantních podob. 8813 znaků je pak podle své grafické struktury uspořádáno do systému 540 determinativů.

Pro náš další výklad bude stěžejní uchopení tří základních pojmů *Výkladu*, které jsme zmínili již výše, a to šesti kategorií znaků, determinativu a vývoje grafiky znaků. Teoreticky proto nejprve tyto pojmy vysvětlíme, abychom s nimi v navazujících příkladech mohli pracovat.

Šest kategorií znaků je pojem, který slouží k popisu geneze čínských znaků jako celku i původu jednotlivých znaků. Xu Shen jako první šest kategorií ve svém výkladu nejen definoval, ale uvedl také příklady a současně u každého z 9353 znaků přesně určil, do které ze čtyř kategorií patří.⁶ Těmito kategoriemi znaků jsou myšleny:

⁵ Podrobněji viz UHER 2005.

⁶ Kategorií je sice celkem šest, ale pouze symboly, piktogramy, fonogramy a ideogramy vytvářejí nové znaky. Varianty a výpůjčky jsou jen novým užítím již existujících znaků, které jsou původně jednou ze čtyř právě zmíněných kategorií. Protože *Výklad* je prací zabývající se původním významem znaků, není žádný ze

zhishi 指事 (symboly), *xiangxing* 象形 (piktogramy), *xingsheng* 形聲 (fonogramy), *huiyi* 會意 (ideogramy), *zhuanzhu* 轉注 (varianty) a *jiajie* 假借 (výpůjčky).⁷

Symboly jsou znaky „... ukazující na jevy ... Ze symbolu můžeme na první pohled poznat, nač ukazuje, a když si jej prohlédneme pečlivěji, uvidíme i jeho význam. Symboly jsou například znaky *shang* 上, nahoře, nebo *xia* 下, dole“ (UHER 2002: 44). Jinými slovy, symbolem je piktogram doplněný o tah nebo taby, které samotné nejsou nositeli významu. Obdobnou funkci plní i skupina tahů bez piktogramu: tyto tahy jsou pak společně také nositeli většinou abstraktního významu. Dalšími příklady symbolů jsou např. znaky:

一	jeden, kde vodorovný tah představuje čísloku jeden
二	dva, analogicky čísloka dva
三	tři a opět analogicky čísloka tři
中	střed, kde centrální tah prochází středem zbývajících částí znaku
本	kořen stromu, složený z determinativu 木 (strom), v jehož dolní části je vodorovným tahem vyznačeno, kterou část stromu máme na mysli

znaků označen jako varianta či výpůjčka. Protože žádný z námi analyzovaných determinativů není variantou ani výpůjčkou a protože zejména kategorie variant je definitivně obtížně uchopitelná, nebudeme se těmito dvěma kategoriemi znaků podrobněji zabývat. Případně zájemce o tuto problematiku odkazujeme na článek UHER, David: Six Categories of Chinese Characters. In PECHA, Lukáš (ed.): *Orientalia Antiqua Nova V. Plzeň, Aleš Čeněk 2005: 125–137*.

⁷ Jaromír Vochalá překládá názvy šesti kategorií znaků jako znaky zobrazující (*xiangxing*), zvané také **piktogramy**, ukazující (*zhishi*), naznačující (*huiyi*), vypůjčené (*jiajie*), ideografické (*xingsheng*) a transfigurované (*zhuanzhu*). Oldřich Švarný je uvádí pod názvy znaky obrázkové (*xiangxing*), **symbolické** (*zhishi*), složené podle logického principu (*huiyi*) a vzniklé skládáním značky významové a fonetické (*xingsheng*). Konečně Oldřich Král hovoří o piktogramech (*xiangxing*), jednoduchých ideogramech (*zhishi*), složených **ideogramech** (*huiyi*), **fonogramech** (*xingsheng* 諧聲), znakových fonetických **výpůjčkách** (*jiajie*) a sružených znacích (*zhuanzhu*). Náš systém je kompilací vzniklou konfrontací Vochalova, Švarného a Králova překladu názvu šesti kategorií znaků s Ošaninových slovníkem.

母	matka, složený z determinativu 女 (žena): přidáním dvou bodových tahů upřesňujeme, že máme na mysli kojící ženu, tj. matku
血	krev, kde determinativ 皿 (nádoba) je naplněn levým tahem nahoře, tj. krví
片	polínko, kde se jedná o pravou polovinu znaku 木 (strom), atd.

Piktogramy jsou znaky „... zobrazující tvary... Piktogram zobrazuje určitý předmět obrazem, jehož linie odpovídají tvaru tohoto předmětu. Piktogramy jsou například znaky 日, Slunce, nebo 月, Měsíc“ (UHER 2002: 44). Jinými slovy piktogram je obrázek, nikoliv však obraz, konvenční schematické zpodobnění konkrétního předmětu. Dalšími příklady piktogramů jsou např. znaky:

人	člověk, zobrazuje nakročenu lidskou postavu z profilu
山	hora, znázorňující tři horské vrcholy
井	studna při pohledu shůry
口	ústa, otevřená ústa
且	falus, ztopořený penis
田	pole rozdělené mezemi
竹	bambus, stonky a listky bambusu
目	oko otočené o 90 stupňů, dva vnitřní vodorovné tahy představují hranice duhovky

Fonogramy jsou znaky „... spojující tvar předmětu a znění slova. Fonogram vzniká spojením prvku, který prostřednictvím svého významu reprezentuje význam fonogramu, s jiným prvkem, pomocí jehož výslovnosti je vytvořena analogie ke znění fonogramu. Fonogramy jsou například znaky 江, Dlouhá řeka, nebo 河, Žlutá řeka“ (UHER 2002: 44). Jinými slovy, jedna ze složek znaku, kterou označujeme jako determinativ, se vztahuje k významu celého znaku, druhá, označovaná jako fonetikum, k jeho výslovnosti. Jak determinativ, tak fonetikum jsou původně samostatnými znaky. Dalšími příklady fonogramů jsou např. znaky:

rén	仁	humanita s determinativem 二 (dva) a fonetikem 人 (rén)
tíng	停	zastavovat s determinativem 人 (člověk) a fonetikem 亭 (tíng)
yǒng	勇	odvážný s determinativem 力 (síla) (původně zemědělský nástroj) a fonetikem 甬 (yǒng)
mā	媽	maminka s determinativem 女 (žena) a fonetikem 馬 (mā)
jìn	近	blízký s determinativem 辵 (chodit) a fonetikem 斤 (jīn)
yǒng	拥	objímat s determinativem 手 (ruka) a fonetikem 用 (yòng)
zhǎng	掌	dlaň s determinativem 手 (ruka) a fonetikem 尚 (shàng)
cí	詞	slovo s determinativem 言 (slovo) a fonetikem 司 (sī)

Ideogramy jsou znaky „... skládající významy... Složky ideogramu, které jsou mu významově blízké, jsou skládány tak, abychom viděli, k jakému významu nás vedou. Ideogramy jsou například znaky 武, bojovnost, nebo 信, důvěryhodnost“ (UHER 2002: 44). Jinými slovy, významy složek znaku, jimiž jsou piktogramy nebo symboly, konvenčně skládají jeho výsledný význam. Dalšími příklady piktogramů jsou např. znaky:

从	následovat, složený ze dvou lidských postav, přičemž jedna následuje druhou
公	veřejný, složený z determinativů 八 (rozdělovat) a 厶 (soukromý)
外	vnější, původně výjimečný, složený z prvků 夕 (večer) a (věštit): obvykle se věštilo ve dne, věštění po setmění bylo něčím výjimečným
多	mnoho, reprezentovaný dvěma kusy masa
安	klidný, 女 (žena) pod 宀 (střechou)
男	muž, složený z determinativů 田 (pole) a 力 (socha), tj. celodřevěný zemědělský nástroj podobný rýči
明	jasný, složený z determinativů 日 (Slunce) a 月 (Měsíc)
家	domov, složený z determinativů 豕 (prase) pod 宀 (střechou)

Druhým stěžejním pojmem *Výkladu* je determinativ. O něm Xu Shen ve svém „Doslovu“ říká: „Těchto čtrnáct knih, devět tisíc tři

sta padesát tři znaků, tisíc sto šedesát tři variantních znaků se sto třiceti třemi tisíci čtyři sta čtyřicet jedním znakem vysvětlení zakládá systém pěti set čtyřicet radikálů. Svůj výklad začínám znakem *yi* —, jeden, stejné jevy pak řadím k sobě podle druhu, různé věci rozdělují do skupin. Tak jako větve směřují k jednomu kmeni, tak i já znaky stejného významu spojuji navzájem. Znaky, které významově patří k sobě, nerozdělují hranicí, protože je spojuji podle jejich struktury. Tento systém rozšiřuji na všechny své knihy a hledám tak původ všech věcí. Když pak končím výklad znakem *hai* 亥, kořen trávy, poznávám Změnu v její maximální hloubce“ (UHER 2002: 50).

V odborné literatuře v češtině se v tomto kontextu spíše setkáváme s pojmem radikál. Ten je ovšem pro náš výklad ne zcela vhodný, neboť odkazuje na čistě grafický prvek, k němuž je znak řazen v čínském znakovém slovníku bez těsného spojení s jeho etymologií. Determinativ je navíc nutně i spolunositelem významu znaku, což radikál být nemusí. Pořadí determinativů ve *Výkladu* se opírá o princip jednoduchosti a grafické podobnosti, avšak filozofie řazení znaků uvnitř determinativů není zřejmá. Zjevné je pouze to, že znaky stejného nebo podobného významu jsou řazeny vedle sebe, obvykle jsou nejprve uvedeny znaky s významem kladným, posléze neutrálním a na závěr pejorativním.

Co se týče vývoje grafiky znaků, nejstarší dochované čínské písemné památky pocházejí z období mezi 14. a 11. stoletím př. n. l. a podle materiálu, na něž byly psány, je označujeme *jia gu wen* 甲骨文 (nápis na želvích krunýřích a hovězích lopatkách, dále jen nápis na kostech). Současně s nimi již vznikaly i první *jin wen* 金文 (texty na bronzových nádobách). K jejich rozšíření dochází především za vlády Xi Zhou 西周, Západních Zhou (?1122–771 př. n. l.) a za období Chun Qiu 春秋, Jar a podzimů (722–481 př. n. l.). Písmo bronzových nádob se už kvalitativně neliší od *da zhuan* 大篆 (většího písma), zapsaného na hedvábí a bambusových desátkách, k jehož rozšíření došlo zejména za období Válčících států. *Xiao zhuan* 小篆 (menší písmo) je pak již pouze kvantitativním omezením většího písma, tj. nahrazením mnoha variantních podob jednoho a téhož grafému jedinou normativní jednotkou. Výrazný

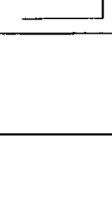

předěl ve vývoji grafiky a fatální zásah do systému čínského znakového písma pak představuje až přechod na *li shu* 隸書 (úřednické písmo). Jelikož původci této reformy nebyli obeznámeni s principy čínské gramatologie a etymologií čínského písma, četným komolením porušili systém, když mnohé znaky nahradili nemotivovanými značkami. Současně byl narušen ideografický princip čínského písma ve prospěch písma slabičného. K dalším zásahům do systému čínského písma dochází se vznikem *xing shu* 行書 (kurzivního písma) i *cao shu* 草書 (konceptního písma) ještě za vlády dynastie Han. Tento proces demotivování čínských znaků se nepodařilo zvrátit ani při přechodu na *kai shu* 楷書 (normativní písmo) za vlády dynastie Tang 唐 (618–907) a pokračuje až do současnosti.

V následujícím přehledu uvádíme výběr ze zvířecích determinativů *Výkladu*; je jich zde uvedeno celkem dvacet jeden. Jsou to determinativy buvol, ptáček, ovce, pták, tygr, mlž, vepř, šelma, slon, kuň, jelen, zajíc, pes, krysa, medvěd, ryba, vlašťovka, drak, had, želva, žába. Tento přehled sice není zcela vyčerpávající, ale protože zahrnuje nejfrekventovanější zvířecí determinativy, je dostatečně ilustrativní. Vysvětlení grafiky determinativů odráží zmiňované tři základní pojmy výkladu, přičemž vývoj grafiky znaků je stěžejní. Varianty znaků nápisů na kostech a na bronzech byly vybrány tak, aby odrážely co nejvíce jejich obrázkový charakter a současně i tendence v jejich vývoji. Grafika *shi gu wen* 石鼓文 (nápisů na kamenných „bubnech“)⁸ se již evidentně kvalitativně příliš neliší od grafiky menšího písma. Následují exemplifikace grafické podoby znaku ve stylu úřednického písma a současná grafická podoba znaku. Za zmínku stojí rozmístění těchto determinativů ve *Výkladu*: zatímco determinativy buvol, ptáček, ovce, pták, tygr, mlž, ryba, vlašťovka, drak, had, želva a žába jsou rozestety v tu větších, tu menších vzdálenostech po celém *Výkladu*, determinativy vepř, šelma, slon, kuň, jelen, zajíc, pes, krysa a medvěd jsou v tomto pořadí velice těsně umístěny zhruba v polovině devátého svazku. Pozice determinativu buvol, ptáček,

⁸ Nejedná se o dávné hudební nástroje. Svůj název získaly pouze díky soudkovitému tvaru typického právě pro čínskou variantu bubnu. „Bubny“ byly nalezeny v 7. století a obsahují báseň v rozsahu 730 znaků ve stylu většího písma.

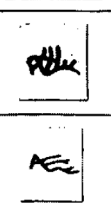
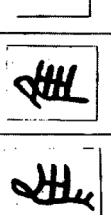
ovce, tygr, mlž a had je dána jejich grafikou, pozice determinativu pták, ryba, drak, želva a žába jejich významem: pták následuje za ptáčkem, ryba a drak následují za determinativem řeka, želva a žába za hadem. Princip řazení po sobě jdoucích determinativů v devátém svazku a umístění determinativu vlašťovka nám není znám.

Buvol

甲骨文	金文	石鼓文	小篆	隸書	楷書
					

Piktogram. Nicméně již nejstarší podoba znaku je značně schematizovaná: v nápisech na kostech představuje svislý tah osu hlavy, v horní části znaku je pak umístěna pro buvola typická koruna rohů ve tvaru půlměsíce. Pod ní se nacházejí uši a v dolní části znaku očekáváme tlamu. Podoba znaku v nápisech na kamenných bubnech není doložena. Uši se postupně napřimují až do dolního vodorovného tahu ve stylu normativního písma, rohy jsou zahnuté ještě v menším písmu, ale v úřednickém a zejména v normativním písmu dochází k jejich formalizaci. Z původního znaku tak zůstává pouze svislý tah osy hlavy.

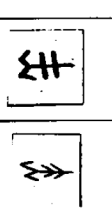

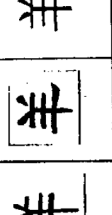

Ptáček

甲骨文	金文	石鼓文	小篆	隸書	楷書
					

Piktogram. Zjevně malý pták z profilu. V horní části znaků z nápisů na kostech jasně identifikujeme hlavu se zobáčkem, která směrem dolů pokračuje v krk, hrud' nalevo, křídlo napravo, a dole je znak uzavřen patřátkem. Tato grafická podoba je víceméně zachována i u nápisů na bronzech, tentokrát je znak zastoupen i v nápisech na

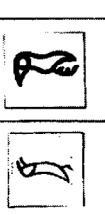
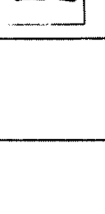

kamenných bubnech⁹ i v menším písmu. V úřednickém písmu není determinativ ptáček ve znakové sadě, kterou jsme měli k dispozici při přípravě tohoto materiálu, zastoupen. Patrně na začátku vlády dynastie Han ve srovnání s dřívějším obdobím poklesla jeho frekvence a častější byl jeho výskyt jako součásti znaku. K výrazné formalizaci grafiky determinativu dochází až u normativního písma.

Ovce

甲骨文	金文	石鼓文	小篆	隸書	楷書
					

Piktogram. Grafika znaku má zjevnou souvislost s výše analyzovaným determinativem buvol. Svislý tah reprezentuje opět osu hlavy, v horní části jsou pro ovci charakteristické zahnuté rohy. V dolní části znaku pak opět následují uši, které se transformují v nápisech na bronzech ve dva vodorovné tahy. Znak opět není doložen v nápisech na kamenných bubnech. V menším písmu se rohy v horní části determinativu napřimují a v úřednickém písmu dochází k definitivní přeměně rohů v kombinaci bodového, levého a vodorovného tahu.

Pták

甲骨文	金文	石鼓文	小篆	隸書	楷書
					

Piktogram. Podoba ptáka je dobře patrná z nápisů na kostech a ještě více pak z nápisů na bronzech. Nápadná je také podobnost s výše analyzovaným znakem ptáček, odkud pramení snadná zaměnitelnost

⁹ Protože námětem textu nápisů na bubnech je lovecká výprava, je logické, že se zde názvy zvířat, zejména divokých, objevují poměrně často.

obou determinativů ve variantách znaku. V horní části determinativu bez obtíží identifikujeme zobák, který přechází v hlavu se zdůrazněným okem. Následuje trup, zakončený vlevo pařátem a vpravo ocasem. Zajímavá je stranově obrácená formalizovanější varianta v nápisech na kostech. U nápisů na kamenných bubnech znak opět není doložen. Ve stylu menšího písma jsou kontury hlavy, křídla, ocasu směřující vpravo a pařát vlevo ještě stále dobře patrné. Formalizace determinativu ve stylu úřednického a normativního písma je zavřena transformací dolní části znaku do podoby čtyř bodových, u normativního písma levého a tři bodových tahů radikálu označovaného oheň, který zjevně s původním významem znaku nesouvisí, a jedná se tak patrně o zkomoleninu hanských nižších úředníků.

Tygr

甲骨文	金文	石鼓文	小篆	隸書	楷書
					

Piktogram. Význam determinativu je zjevný z první exemplifikace nápisů na kostech: široce rozevřená tlama zakončená tesáky, relativně dlouhý krk, tlapy s drápy, poměrně dlouhý ocas a zejména prohnané tělo. Zdá se však, že se pruhy jako tygří atribut příliš neujaly a u formalizovanější varianty znaku v nápisech na kostech zůstávají již pouze tesáky, drápy a ocas. Bez vysvětlení by tento znak mohl být jistě považován za ještěrku. Tytéž atributy jsou zdůrazněny u nápisů na bronzích. Někde ve vývoji grafiky determinativu ve stylu většího písma dochází k potlačení původního obrázkového charakteru znaku a v „babilonu“ tahů determinativu tygr v nápisech na kamenných bubnech bychom již asi jen sotva hledali tygra: rozšklebená tlama je sice stále dobře patrná v horní části, trup je ale značně schematizován, proporcčně potlačen, smysl tahové kombinace na hlavě tygra nám zůstává utajen. Ve stylu menšího písma je obrázkový charakter determinativu ještě více potlačen.

MIŽ

甲骨文	金文	石鼓文	小篆	隸書	楷書
					

Piktogram. Lépe řečeno pootevřená schránka míže dobře rozpoznatelná v obou variantách nápisů na kostech i v jedné z variant nápisů na bronzích. Druhá z těchto variant již jeví zjevné známky zkrácení vysvětlitelného snad určitými obtížemi znázornění přerušení tahu v souvislosti se způsobem odlévání bronzů. Menší, úřednické a normativní písmo pak již jen převádí tuto změnu do svého tahového inventáře.

Vepř

甲骨文	金文	石鼓文	小篆	隸書	楷書
					

Piktogram. Použito podobného zobrazení jako u tygra, to znamená v pozici z profilu na zadních. Z nápisů na kostech není patrné, že se jedná právě o vepře¹⁰. V horní části znaku rozpoznáme hlavu, přední nohu, zaválitě tělo, podle našeho soudu jediný udržitelý atribut „vepřovitosti“, který se však u znaku v nápisech na bronzích vytrácí. U nápisů na kamenných bubnech dochází k další schematizaci znaku, kde v iniciálním vodorovném tahu můžeme tušit zploštěný prasečí rypák, pod ním trup, čtyři končetiny a ocas. Bez výkladu grafiky a znalosti významu znaku by byl ovšem tento výklad patrně již dosti obtížný. V nápisech na kostech je pak ještě tělo vepře zakončeno zadními běhy a oháňkou.

¹⁰ Zajímavé je srovnání s determinativem pes uvedeným níže. V podobnosti obou determinativů lze spatřovat určité souvislosti: jedná se jedná o nejdříve domestikovaná zvířata, jednak obě sloužila jako zdroj potravy.

Šelma

甲青文	金文	石鼓文	小篆	隸書	楷書
					

Piktogram. Přesněji řečeno se jedná o šelmu s dlouhým krkem. Přesný význam znaku není jasný, neboť není doložen dobovým kontextem a vyskytuje se pouze ve *Výkladu*. Tento znak se ovšem velice často vyskytuje jako determinativ znaků s významem psovitých nebo kočkovitých šelem. V nápisech na kostech je již patrná pokročilá formalizace rozevřené tlamy a trupu se dvěma končetinami. Grafická podoba znaku v nápisech na bronzích, na kamenných bubnech a ve stylu úřednického písma není doložena. Menší písmo stále ještě do značné míry zachovává původní obrázkový charakter znaku s atributy téměř identickými determinativu z nápisů na kostech. V normativním písmu zůstává obecná podoba determinativu zachována, i když zejména v horní části znaku dochází k další formalizaci.

Slon

甲青文	金文	石鼓文	小篆	隸書	楷書
					

Piktogram. Obrázkový charakter znaku byl přes určitou konvenčnost zachován do značné míry do současnosti. Pravostranná orientace úvodního znaku série je dále nahrazena levostranností. U nápisů na kostech jsou typické sloní atributy: dlouhý chobot, velká hlava s ušima, zavalitý trup s párem končetin a ocas. Již na nápisech na bronzích vidíme ztrátu plasticity, jakési zploštění znaku, i když základní atribu-

¹¹ Kvantitativní úbytek atributů je typickým rysem formalizace znaků a projevem působení ekonomických faktorů na jazyk, ovšem za současného zachování strukturalnosti jazykového systému.

ty s výjimkou zavalitého trupu zůstávají zachovány.¹¹ V nápisech na bubnech není sice znak doložen, přesto vidíme pokračující schematicizaci determinativu v menším, úřednickém i normativním písmu.

Kůň

甲青文	金文	石鼓文	小篆	隸書	楷書
					

Piktogram. Obrázkový charakter znaku byl normativním písmem značně redukován v podstatě do pouhé koňské hlavy. Na nápisech na kostech pozorujeme ještě koňskou hlavu, na níž je zachycena tlama, oko, ucho a hřiva, dále v porovnání s veprům a slonem štíhlejší trup, srovnatelný s tygrem, z nepochopitelných důvodů rovněž pruhovaným, s končetinami zakončenými kopyty a ocasem. Koně tedy signalizuje celkem pět atributů: oči, hřiva, trup, kopyta a ocas. Ty jsou do značné míry redukovány ve druhém znaku nápisů na kostech. V prvním znaku nápisů na bronzích jsou ponechány již jen tři, tj. oko, hřiva a ocas, ale ve druhém z nich pouze dva, hřiva a ocas. Následná formalizace znaku v nápisech na kamenných bubnech, menším, úřednickém a normativním písmu je odvoditelná z grafiky právě tohoto druhého znaku nápisů na bronzích s tím, že v úřednickém a normativním písmu je ponechán atribut pouze jediný, a to hřiva. Povšimněme si opětovného použití radikálu oheň pro vyjádření končetin; stejně tomu bylo u determinativu pták.

Jelen

甲青文	金文	石鼓文	小篆	隸書	楷書
					

Piktogram. Zatímco u většiny ostatních znaků zpodobňujících savce byly znaky obráceny o 90 stupňů doprava, znak jelen zůstává neoto-

čen. Je to patrně způsobeno tím, že v nápisech na kostech, bronzech, kamenných bubnech a v menším písmu mají znaky zjevně tvar protáhlý po vertikále. Vertikálnost tohoto znaku v základním tvaru, tedy bez otočení je zajištěna korunou paroží, které je v podstatě jediný atributem znaku jelen od nápisů na kostech až po nápisy na kamenných bubnech, i když samozřejmě ostatní atributy alespoň v raných etapách vývoje grafiky determinativu jelen jsou také nepřehlédnutelné: hlava, trup, končetiny a ocas u nápisů na kostech i na bronzích. Opět pozorujeme levostrannou a pravostrannou variabilitu, jak jsme na ni upozorňovali již u determinativu pták a slon. A opět dochází k formalizaci znaku někde na pomezí mezi znaky většího a menšího písma. Od menšího písma je atribut paroží zatlačován do pozadí končetinami. Znak normativního písma je opět bez výkladu vývoje grafiky znaku a znalosti jeho významu podle našeho názoru nepochopitelný.

Zajíc

甲骨文	金文	石鼓文	小篆	隸書	楷書
					

Piktogram. Ve znaku nápisu na kostech pozorujeme opět schématické atributů těla zajíce, determinativ je navíc v porovnání např. s determinativem slon nebo tygr drobnější.¹² V horní části znaku pozorujeme hlavu s výrazným ušima, trup, relativně krátké končetiny a ocásek. Zajíc opět stojí na zadních obrácen vlevo. Silný obrázkový charakter má determinativ rovněž v nápisech na bronzích, ale u nápisů na kamenných bubnech je tento jeho obrázkový charakter již potlačen a toto potlačování pokračuje od menšího a úřednického písma k písmu normativnímu, kde je původní piktografičnost determinativu již zcela setřena.

¹² Velikost znaku ovšem plně určitou roli pouze do vzniku konceptu tzv. grafického pole, plošného útvaru, do něhož se vepisují znaky textu a který má stejné rozměry bez ohledu na počet tahů ve znaku.

Pes

甲骨文	金文	石鼓文	小篆	隸書	楷書
					

Piktogram. Za povšimnutí stojí, jak již bylo uvedeno výše, srovnání determinativu pes s determinativem vepř. Zejména co se týče prvního znaku nápisů na kostech, je podobnost, s výjimkou velikosti, více než nápadná. Znak je opět orientován doleva, tzn. otočen o 90 stupňů doprava. Za povšimnutí jistě stojí skutečnost, že první ze znaků nápisů na bronzích je otočen zpět, tj. o 90 stupňů doleva, a má více obrázkový charakter než nápisy na kostech.¹³ Z pootevřené tlamy, ucha, oka, protáhlého těla se dvěma končetinami a dosti dlouhého ocasu je zjevné, že se nejedná o vepř. Ve druhém znaku nápisů na bronzích dochází k jeho opětovnému otočení doprava a další formalizaci, pokračující opět v menším i normativním písmu, jak již to v našem textu bylo popsáno několikrát. Exemplifikace znaku z nápisů na kamenných bubnech opět není doložena.

Krysa

甲骨文	金文	石鼓文	小篆	隸書	楷書
					

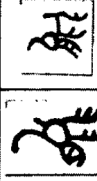

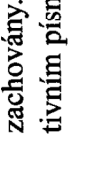
Piktogram. Opět o 90 stupňů doprava otočený obrázek krysy s ocasem, tělíčkem se dvěma končetinami, ušima a otevřenou tlamou, v jejíž těsné blízkosti se nacházejí čtyři zrnka, to je determinativ

¹³ V našem textu již dříve zmiňovaná skutečnost, že nejstarší nalezené bronzové nádoby jsou zhruba stejně staré nebo i starší než většinou želví krunýče, je spočetně s větší stylizací nápisů na kostech v souvislosti s tvrdostí materiálu často nepravěrem opomíjena.

krysa v nápisech na kostech. V nápisech na bronzech zůstává jako atribut krysy pouze ocas, ostatní části těla jsou značně formalizovány. V menším písmu společně s ocasem znovu rozeznáváme otevřenou tlamu hlodavce, ale normativní písmo stírá projevy obou atributů k nepoznání.

Medvěd

甲青文	金文	石鼓文	小篆	隸書	楷書
					

Piktogram. Podoba znaku v nápisech na kostech není doložena. Orientace znaku v nápisech na bronzech zůstala zachována, podobně jako u determinativu jelen, patrně ze stejných důvodů. Pozorujeme velkou hlavu, zavalitý trup, dvě končetiny s drápy a krátký ocas. Význam zahnutého tahu vyběhajícího z trupu medvěda nahoru je nejasný. U druhého znaku nápisu na bronzech dochází k formalizaci atributu trupu, končetiny s drápy a ocas zůstávají zachovány, velká hlava je doplněna o tlamu ne nepodobnou tlamě determinativu tygr. V menším písmu se znak rozpadá do čtyř grafických prvků. Tento rozpad dále pokračuje i v úřednickém a normativním písmu. Ztráta motivovanosti grafiky je patrně způsobena i skutečností, že znak byl vypůjčen pro zápis stejné nebo podobné znějícího slova dovednost,¹⁴ a proto čehož začalo být slovo medvěd zapisováno jiným znakem.

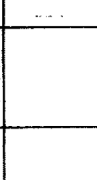
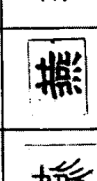

Ryba

甲青文	金文	石鼓文	小篆	隸書	楷書
					

¹⁴ Zajímavou shodou je fakt, že české slovo medvěd v sobě také zahrnuje jistou dovednost, tj. vědění, kde je med.

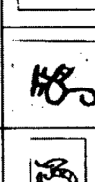

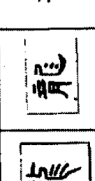

Piktogram. Determinativ je opět otočen o 90 stupňů doprava a znak nápisu na bronzech má opět více obrázkový charakter než znaky nápisu na kostech, i když i z nich je na první pohled patrné, které konkrétní písmo představuje: jasně rozpoznatelné jsou zejména břišní, hřbetní a ocasní ploutve společně s naznačením šupin. Ke ztrátě obrázkového charakteru determinativu dochází opět na pomezí mezi větším a menším písmem, i když u znaku nápisu na kamenných bubnech zůstávají jmenované atributy ještě v úplnosti zachovány. Schematizace znaku pokračuje v úřednickém a normativním písmu, jak již bylo několikrát popsáno výše.

Vlaštovka

甲青文	金文	石鼓文	小篆	隸書	楷書
					

Piktogram. Ačkoliv znaky nápisu na kostech a na bronzech nejsou doloženy, je i ze znaku menšího písma patrná hlavička, tělíčko, roztažená křídla a zejména pro vlaštovku tolik typický rozštěpený ocasek. V úřednickém a normativním písmu dochází k formalizaci atributů, opět pozorujeme přítomnost radikálu oheň, na který jsme upozorňovali u determinativů pták, kuň a ryba.

Drak

甲青文	金文	石鼓文	小篆	隸書	楷書
					

Piktogram. Vzhledem k tomu, že se jedná o mytické zvíře, je obtížné vztahovat podobu znaku ke konkrétní představě, jako jsme tak činili v našem výkladu doposud. Nicméně i tak ve znaku rozpoznáme otevřenou tlamu se zuby a hadovité tělo. Končetiny prvního znaku

nápisů na kostech byly u druhé exemplifikace redukovány. V nápisích na bronzech dochází výjimečně k výraznější formalizaci, nicméně i zde rozšklebená tlama a hadovitě tělo zůstávají zachovány, i když již i zde pozorujeme pozvolný přechod ke grafické podobě menšího písma: neidentifikovaný prvek nacházející se mezi hlavou a trupem druhého znaku nápisů na bronzech se posouvá do levého horního rohu grafického pole znaku, rozšklebená tlama pod něj do pravého dolního rohu. Celou pravou část znaku zaplňuje dračí tělo. Levý horní prvek je dále formalizován úřednickým a normativním písmem, stejně tak i grafika levého dolního prvku je modifikována.

Had

甲骨文	金文	石鼓文	小篆	隸書	楷書

Piktogram. Znak nápisů na bronzech je opět názornější, co se týče jeho původu, než oba znaky nápisů na kostech. Kromě typického hadovitého těla je zde na rozdíl od ostatních grafických variant zobrazena i hadí hlava. U znaku úřednického a normativního písma dochází znovu k výrazné formalizaci znaku.

Želva

甲骨文	金文	石鼓文	小篆	隸書	楷書

Piktogram. První ze znaků nápisů na kostech zobrazuje želvu z pohledu shora, druhý z boku. Jasně identifikujeme hlavu, čtyři končetiny, krunýř a ocas. Znaková podoba determinativu želva z nápisů na bronzech je v podstatě identická s prvním znakem nápisů na kostech, ale znak menšího písma se již obrací ke grafice

druhého z nich. I zde je ale ještě patrná hlava, tentokrát pouze dvě končetiny, krunýř, tělo a ocas. V úřednickém a normativním písmu pak znak již nedoznal významnějších grafických změn, což může souviset i s nižší frekvencí slova želva v čínských textech.

Žába

甲骨文	金文	石鼓文	小篆	隸書	楷書

Piktogram. Čtyři končetiny kolem drobného těla připomínající typický pohyb žab ve vodě. Otázkou zůstává, co představuje vodorovný tah v dolní části trupu žáby u prvního a dokonce tři vodorovné tahy u druhého znaku nápisů na kostech. Texty nápisů na bronzech se o žábě nezmínují a i později patrně tento výraz nepatří k příliš frekventovaným slovům čínského jazyka. Nemůžeme proto sledovat podrobné změny v grafice toho znaku na rozdíl od podrobného popisu vývoje grafiky, jak jsme ho sledovali například u determinativu kůň nebo tygr. Proto příliš nedokážeme komentovat vývoj, který směřoval k formalizaci determinativu v menším a normativním písmu.

Etymologické analýze na základě čtyř kategorií znaků jsme podrobili vývojová stadia grafiky jednadvaceti zvířecích determinativů čínského znakového písma. Ukázalo se, že těsná většina z nich (57 %) jsou savci, jmenovitě buvol, ovce, tygr, vepř, šelma, slon, kůň, jelen, pes, krysa, medvěd. Všechny analyzované znaky jsou piktogramy. Co se týče grafiky, u většiny z nich (57 %) došlo k jejich otočení o 90 stupňů doprava, a tedy orientaci nalevo: tygr, vepř, šelma, slon, kůň, zajíc, pes, krysa, ryba, drak, had, želva. Bez opory ve starších podobách písma bychom stěží chápali organizaci znaku. Právě tato skutečnost dokazuje, že čínské znakové písmo není obrázkové.

Literatura

- CAO Xianzhuo 曹先擢, SU Peicheng 苏培成: *Hanzi Xing Yi Fenxi Zidian* 汉字形义分析字典 [Analytický grafemický a sémantický slovník čínského znakového písma]. Beijing, Beijing Daxue chubanshe 1999.
- DONG Xiqian 董希谦 et al.: *Xu Shen Yu Shuo Wen Jie Zi Yanjiu* 许慎与《说文解字》研究 [Xu Shen a studium Výkladu významu základních a vysvětlení struktury složených znaků]. Kaifeng, Henan Daxue chubanshe 1988.
- JIANG Shanguo 蒋善国: *Shuo Wen Jie Zi Jianggao* 说文解字讲稿 [Poznámky k přednáškám o Výkladu významu základních a vysvětlení struktury složených znaků]. Beijing, Yuwen chubanshe 1988.
- LU Zongda 陆宗达: *Shuo Wen Jie Zi Tonglun* 说文解字通论 [Základní přehled Výkladu významu základních a vysvětlení struktury složených znaků]. Beijing, Beijing chubanshe 1981.
- TANG Kejing 汤可敬: *Shuo Wen Jie Zi Jin Shi* 说文解字今释 [Moderní výklad k Výkladu významu základních a vysvětlení struktury složených znaků]. Changsha: Yueli shushe 1997.
- UHER, David: Gu Yindu, gu Xila yu Zhongguo gudai yuyanxue bijiao 古印度、古希腊与中国古代语言学比较 [Srovnání starověké lingvistiky staré Indie, Řecka a Číny]. In *Gu Hanyu Yanjiu* 古汉语研究 [Výzkum klasické čínštiny] 2000: 2, 19–23.
- UHER, David: Xu Shen: Doslov k *Výkladu významu základních a vysvětlení struktury složených znaků*. In *Studia Orientalia Slovaca* 2002: 1, 43–54.
- UHER, David: Xu Shen a počátky čínské gramatologie. In *Studia Orientalia Slovaca* 2005: 4, 247–262.
- VOCHALA Jaromír, HRDLÍČKOVÁ Věna: *Úvod do studia sinologie. Část filologická*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1985.
- XU Shen 许慎: *Shuo Wen Jie Zi* 说文解字 [Výklad významu základních a vysvětlení struktury složených znaků]. Beijing, Zhonghua shuju 1963.
- XU Wuwen 徐无闻 (ed.): *Jia, Jin, Zhuan, Li Da Zidian* 甲金篆隶大字典 [Velký slovník znaků nápisů na kostech, na bronzích, většího, menšího a úřednického písma]. S. 1., Sichuan Cishu chubanshe 1991.
- YAO Xiaosui 姚孝遂: *Xu Shen yu Shuo Wen Jie Zi* 许慎与《说文解字》 [Xu Shen a Výklad významu základních a vysvětlení struktury složených znaků]. Beijing, Zhonghua shuju 1983.